

המזכירות הפדגוגית
אגף שפות
הפיקוח על הוראת הלשון העברית

רמזור היא המילה בעברית לפנסים המכוונים את התנועה. המילה נוצרה כהלחם של המילים "רמז" + "אור" שכן אורות הרמזור מורים (או "רומזים") לעוברי האורח מה עליהם לעשות בצומת.

מילים וחיוכים על דרכי תצורה

יחידת הוראה לכיתה י

תקציר
יחידת הוראה זו עוסקת בדרכי התצורה ובערך המילוני בשילוב היבטים חזותיים (צילומים ותמונות) וטקסטים העוסקים בחידושי מילים.

מפמ"ר לשון עברית : תומר בוזמן
פיתוח : שושי סגל, ד"ר עליזה עמיר ותומר בוזמן
ייעוץ אקדמי ודידקטי : ד"ר עליזה עמיר

תוכן עניינים

2.....	רציונל
2.....	מטרות
3.....	פעילות 1
4.....	פעילות 2
6.....	פעילות 3
6.....	פעילות 4
6.....	חומרים לתלקיט
8.....	נספח - השפה המתפתחת / דוד אשל
9.....	העשרה - חידוש מילים עבריות על סמך דמיון צליל למילים לועזיות / פרופ' רינה בן שחר

רציונל

יחידה זו מזמנת לתלמידים התבוננות בדרכי התצורה באמצעות יצירת שמות לחפצים. היא כוללת מגוון פעילויות לבחירתו של המורה. התלמידים יידרשו לחשיבה יצירתית ויעניקו לחפצים קיימים שימוש חדש ומקורי. תהליך העבודה יכלול גם כתיבת ערך מילוני חדש וכתיבת טקסט שינמק את יצירתם. יחידה זו מזמנת אפשרות של למידה מתוך בחירה, מעורבות, שילוב הומור, ולמידה באמצעות תמונות, צילומים וטקסטים העוסקים ביצירת מילים חדשות.

את היחידה הזאת אפשר לשלב בשלבים שונים בהוראת תורת הצורות – תצורת השם.

יחידה זו מתאימה לשיעור עד שלושה שיעורים.

ציר לשוני : דרכי תצורה, ניתוח דקדוקי של מילה

יצירת ערך מילוני

ציר טקסטואלי : קריאה מושכלת של טקסטים העוסקים ביצירת מילים בשפה העברית

כלים דיגיטליים : שימוש במצלמה של טלפון חכם או במצלמה דיגיטאלית

קישורים לכתבות באינטרנט (מרשתת)

מטרות:

- להעמיק את ההיכרות עם דרכי התצורה של מילים בעברית
- לעודד חשיבה יצירתית ולשלב בתחום הוראת הלשון
- לדון בסיבות ליצירת מילים חדשות

פעילות 1

- התבונן בשתי התמונות

תמונה 1: "סוף סוף חברת אפל נותנת תמיכה לwindows"
(מתוך האתר: <http://wanna-joke.com/mac-book-air-letting-air-in>)

תמונה 2: חייל תולה כביסה באמצעות מזלגות חד פעמיים
(מתוך: דה מרקר – הארץ 1.8.14, ה באב תשע"ד)

1. אישי – התבונן בכל תמונה וכתוב מה מעניין בה? מדוע הן זכו לפרסום בעיתונות?
2. אישי – כתוב את כל הפרטים הדקדוקיים של החפץ בשימוש המקורי (מחשב, מזלג), כגון שורש, מין, אטימולוגיה, נטייה, רובד לשוני ואת דרך התצורה.
למורה: חשוב בפעילות זו להשתמש במילון.
3. בזוגות או בקבוצה
 - א. המציאו שם חדש לחפץ לפי תפקידו החדש בכל אחת מהתמונות.
למשל: בתמונה 1 - תמיחשב (תמיכה+מחשב),
בתמונה 2 - מזלגות כביסה (במקום מקלות כביסה)
למורה: כאן המקום לעודד חשיבה יצירתית ולדון בדרכי התצורה העומדות לרשותנו בשפה.

פעילות 2

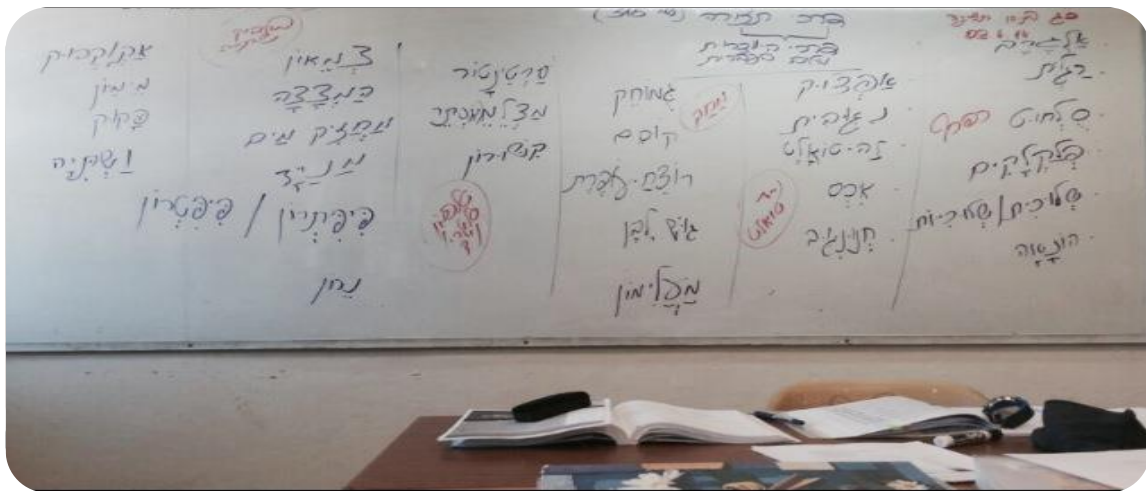
1. א. בקבוצה - חשבו על רעיון לשימוש בחפץ כלשהו שלא למטרתו המקורית והמוכרת
ב. הוסיפו צילום של החפץ (באמצעות טלפון או מצלמה דיגיטאלית)
ג. כתבו הגדרה מילונית חדשה לחפץ לפי תפקידו החדש (כולל פרטים דקדוקיים ודרך תצורה)
2. הצגת התוצר הסופי: הערך המילוני החדש, הצילום והטקסט הנלווה.
אפשרויות:
 1. להגיש כתוצר כתוב המשלב את כל המרכיבים (צילום, ערך מילוני, טקסט נלווה)
 2. לבקש מנציג אחד מכל קבוצה להציג את התוצר החזותי (הצילום של החפץ עם שמו החדש) ואת הטקסט הנלווה ולדווח בפני הכיתה על התהליך.

אפשרות נוספת:

המורה יאסוף מן התלמידים חפצים שונים: קלמר, טלפון נייד, צמיד, כריך וכו'. כל קבוצת תלמידים תקבל את אחד החפצים ותבקש להמציא לחפץ מילה עברית חדשה שתהלום את השימוש המקורי בו.

המורה יכתוב על הלוח את השמות שהמציאו הקבוצות. הכיתה תצטרך להתאים כל חפץ לשמו החדש.

המורה יבקש מן הכיתה לחלק את המילים החדשות לקבוצות על פי האופן שבו נוצרו: משקלים/תבניות מוכרות, מילה וסיומות או חיבור בין שתי מילים.

להלן דוגמות למילים מומצאות של תלמידים שהתנסו בפעילות זאת:

למורה: כדאי מאוד לאפשר לתלמידים לגלות את דרכי התצורה בעצמם. המורה ייווכח כי התלמידים יזהו את הדרכים באופן אינטואיטיבי, כשם שאת השמות החדשים המציאו בדיוק באופן שבו המילים המוכרות והידועות נוצרות.

3. משוב בעקבות הצגת התוצרים

בשלב זה יינתן משוב (מורה / עמיתים) לכל קבוצה על פי תבחינים מוסכמים.

למורה: מומלץ להחליט על תבחינים יחד עם הכיתה, כגון מקוריות השימוש של החפץ, מידת ההתאמה של השם החדש לחפץ, הומור, איכות הצילום, מידת הבהירות של הטקסט הנלווה, דיוק בפרטים הלשוניים וכד'.

פעילות 3

אישי - קרא את שני הטקסטים שלהלן :

- [המצאת המאה](#) מאת נאור קהלני, 30.8.2014
 - [אליעזר בן יהודה](#) מתוך האתר של האקדמיה ללשון עברית
1. הוסף תגובית (טוקבק) לכתבה [המצאת המאה](#).
 2. ציין על פי שני המאמרים את הסיבות ליצירת מילים חדשות.

פעילות 4

קרא את השיר המופיע [בנספח 1](#).

על פי השיר, ענה על השאלות ועל המטלות שלפניך :

- א. אילו מילים נעלמו?
- ב. אילו מילים חודשו?
- ג. הבא מן השיר דוגמה לשתנ דרכי תצורה שונות.
- ד. הוצא מן השיר מילים שאינן מוכרות לך.

במליאה - בעקבות הקריאה של שני הטקסטים ובעקבות הפעילויות ביחידה זו מומלץ לדון בשלושת הנושאים שלהלן :

- א. הסיבות ליצירת מילים חדשות
- ב. דרכי תצורה בשפה העברית
- ג. האם יש דרך לנבא איזו חלופה עברית תקנה לה אחיזה בקרב הציבור?

חומרים לתלקיט

1. המטלות בעקבות תמונות 1 ו- 2
2. הצגת התוצר הסופי
3. הסיבות ליצירת מילים חדשות
4. דרכי תצורה בשפה העברית

הוראה לכיתה י

הפיקוח על ה

נספח - השפה המתפתחת דוד אשל

<p>הם חמקו מהפלילים כי נחשבו דפקטים היום ישנם פעלולים שאז היו אפקטים.</p> <p>עד היום הגיונגל הוא יער גדול מדה, אם תאכלו בו קוגל תאכלו מן פשטידה ואם ישמע גם גינגל ישמע זמריר, פרסום מידע.</p> <p>לרפא נכון לגשת ולא להיות מנשם, כי ארגנה זו רגשת והרצפט... הנו מרשם.</p> <p>יש לי זדיד... עמית כפג הנה באינקובטור, היום פגים בחממית ומשם ישר... לפסיכיאטר.</p> <p>בפניסה... הנה שטיחון היום מנחת אסקפית, וקל אין במטבחון היום ישנה האפיפית.</p> <p>כמוכן הונטילטור שהפד למאורר והאדמיניסטרטור שהיום הוא משנורר וקל אחד שמתעורר פתאום הופד למשורר.</p> <p>מלים אשר הראש זמן אותן אני רושם, גם מהן ודומיהן נוסוף ונתבשם.</p> <p>כזו היא השפה מבלבלת ויפה.</p>	<p>יש מלים שנעלבו ויש שהשתקמו, יש מהן שהשתלבו ויש שנעלמו.</p> <p>היה היתה טירה היום היא עפיון, אבל נותרה סיגרה לא כן הגרמופון.</p> <p>הנה צריד פרוטקציה כדי להזיז הרים, היום לתפס קדנציה אפשר עם קצת קשרים.</p> <p>מסוק הוא באפנה במקום ההליקופטר כרזה בהאדנא, החליפה את הפוסטר.</p> <p>שמעת פעם פידבק היום תשמע משוב, ראית את הקיטבג על גיוסד חשב.</p> <p>במקום צלצול הטלפון שמעת נעימון. היום הפרומו להמון קוראים אותו קדימון.</p> <p>אם ידידך הוא דווען דהינו אם הוא סלג, אז יש לדודאי משען וקל לד להשתלב.</p> <p>הוא הרגיש כמו בקומדינה ועלץ ללא תונה, כי זכה הוא בסטיפנדינה זכה הוא במלגה.</p> <p>נסענו אז בטקסי היום זו המונית, הורדנו את המקסי לבשנו אמונית</p>
---	--

חידוש מילים עבריות על סמך דמיון צליל למילים לועזיות

פרופ' רינה בן-שחר

לפני שנים לא רבות נוצרה מילה עברית חדשה - קֶלְטָט. מילה זו מתרגמת, כידוע, את המילה הלועזית 'קסטטה'. והנה, המילה החדשה 'קלטת' זכתה להצלחה רבה, ותוך זמן קצר נעשתה שכיחה בשימוש ודחקה את קודמתה הלועזית 'קסטטה'.

לא כל מילה עברית חדשה עולה בידה לעקור כל כך מהר מילה לועזית שקדמה לה והיתה מורגלת בפינו. הסיבה להצלחתה של המילה 'קלטת' בולטת לעין, או יותר נכון לאוזן - היא דומה מאוד לצליל המילה הלועזית 'קסטטה', דבר שהקל מאוד על קליטתה בעברית. בדרך יצירה זו החידוש שבמילה העברית ממותן על-ידי הצליל המופך.

חידוש מילה עברית על-סמך דמיון צליל למילה זרה מקבילה היה מקובל בתקופת ההשכלה ובתקופת תחיית הלשון, כאחת הדרכים למילוי החסר בעברית. נבחן דוגמאות אחדות :

המילה 'בּוּבָה' הומצאה על-ידי אליעזר בן-יהודה בראשית המאה העשרים, על-סמך דמיון הצליל שלה למילה pupet (פופה, שפירושה בצרפתית בובה). הנחתו של בן-יהודה הייתה, שיקל על דוברי העברית לקלוט מילה עברית חדשה, אם תהיה דומה מאוד בצלילה למילה לועזית מוכרת המקבילה לה במשמעות, כי החידוש ימותן על-ידי הצליל המופך. אך מן הראוי לציין שאין כאן המצאה יש מאין סתם, רק כחיקוי צלילי, אלא בחירת אמצעי לשוני עברי מתוך האמצעים הקיימים בלשון - בגלל התאמתו הצלילית. כיצד? ביצירת המילה החדשה 'בובה', לדוגמה, השתמש בן-יהודה במילה המקראית 'בָּבָה', המשמשת בביטוי 'בבת עין'. פירושה המילולי הוא אישון העין, ובהשאלה, בביטוי 'בבת עין' - דבר היקר לאדם מאוד. את המילה העברית הקיימת 'בָּבָה' טבע בן-יהודה במשקל אחר, שקירב אותה לצליל המילה pupet, וכך נוצרה 'בובה'.

חידושים כאלה נוצרים לא רק בלשון התקנית. באופן דומה נוצרה בלשון הסלנג המילה 'להסניף', במשמעות של להריח סמים, על סמך הפועל האנגלי 'to sniff'. הדובר טבע את השורש העברי 'סנף' דווקא בבניין הפעיל, כדי לשמור על הצליל המקורי של החיריק במילה הלועזית, ואולי גם כדי "לעלות טרמפ" על שם העצם העברי המופך 'סניף'.

סופרי ההשכלה באירופה אהבו לחדש מילים עבריות בדרך של חיקוי צלילי למילים לועזיות. הם דבקו בלשון המקרא, אך אוצר המילים, המצומצם יחסית, של המקרא לא הספיק לצורכיהם. אחת הדרכים שנקטו סופרי ההשכלה למילוי החסר היתה **הענקת משמעות חדשה למילה מקראית, משמעות הזוהה למשמעות של מילה לועזית הדומה לה בצליל**. לדוגמה: המילה המקראית 'מכונה', מילה שימושית כל כך בעברית של ימינו, משמעותה במקרא פן, בסיס. משום דמיונה של מילה זו למילה האירופית machina, העניקו לה סופרי ההשכלה אותה משמעות, כלומר: משמעות של מכשיר מורכב המבצע עבודות, וכך התמסדה מילה זו בעברית החדשה. דוגמה נוספת: המילה 'מִסְכָּה' פירושה במקרא פסל יצוק (נסוך). בגלל

דמיונה של מילה זו למילה הלועזית *masque*, ייחסו לה משמעות חדשה שלא הייתה לה בשימוש המקראי - 'מסכה' קיבלה משמעות של מסווה על הפנים לשם התחפשות, וכך היא משמשת בימינו.

גם בעברית של ימינו אנו נוקטים דרך חידוש זו. מילה עברית קיימת (ולא רק מן המקרא) "תופסת טרמפ" על מילה לועזית הדומה לה בצליל, ומאמצת לעצמה את משמעותה של אותה מילה לועזית. בעברית המדוברת נהוגה הקריאה 'יש!', כנראה על-סמך הקריאה האנגלית 'yes!'.

רבים מחידושי הלשון של סופרי ההשכלה נוצרו כצירוף של מילים עבריות אחדות המחקות את צלילה של מילה לועזית יחידה. לצירוף החדש יוחסה משמעות הזוהה למשמעות המילה הלועזית. לדוגמה, המילה 'חולירע' (צירוף של המילים 'חולי' ו-'רע') נוצרה כמקבילתה של 'כולירה'; כך נוצרה גם המילה 'פרטיכול', שבה להמיר את המילה הלועזית 'פרוטוקול'. חידושים אלה אינם משמשים עוד בעברית שלנו. חלק מצירופי הלשון שחודשו בתקופת ההשכלה בדרך של חיקוי צלילי למילים לועזיות מעלים היום חיוך על שפתינו. מה פירושו של הצירוף 'קנה-און'? חידוש זה יצרו סופרי ההשכלה לציון משמעות של תותח, כחיקוי לצליל המילה 'canon' שפירושה תותח. ומה משמעו של הצירוף 'דילוג רב'? - טלגרף. ו'פארי עמודים'? פיראמידים (פיראמידות). משעשע במיוחד הוא הצירוף 'לו כמו תוף', שבה לציון קטר, על פי צליל המילה הצרפתית 'לוקומוטיב', שפירושה קטר, רוצה לומר: כלי תחבורה שהמנוע שלו מרעיש כמו תוף.

תופעה מעניינת של חיקוי צלילי מצויה בתרגומים ספרותיים לעברית. בדרך הטבע מושפע המתרגם מהמבנים הלשוניים של לשון המקור ושל טקסט המקור של היצירה הזרה שאותה הוא בא לתרגם, וכך הוא נגרר לעיתים, במודע או שלא במודע, לחיקוי צלילי של מילים שבטקסט המקור הזר. לדוגמה, המילה הצרפתית 'petit' (או 'petite', בנקבה), שפירושה המילולי 'קטן' ('קטנה'), מתורגמת לעיתים קרובות ל'פעוטי' ('פעוטה'), בגלל דמיונה הצלילי למילה הצרפתית, אף כי פריסת המשמעות של 'פעוטי' העברית שונה מזו של המילה הצרפתית, ואף שימושיהן התקשורתיים שונים. בהקשרים רבים משמשת 'petit' הצרפתית בביטויי פנייה לנמען ככינוי חיבה, לאו דווקא לילד, במשמעות קרובה למילה העברית 'חמוד'. לדוגמה: במחזה 'קרנפים' ליונסקו פונה גבר לאשה בלשון קרבה: "ma chere petite dame", ונסים אלוני תרגם פנייה זו כך: "גברת יקרה פעוטה שלי". כל דובר עברית ירגיש מיד, גם אם אינו דובר צרפתית, עד מה מלאכותי רצף לשוני זה, שאין לו כל קיום בסיטואציות תקשורתיות אותנטיות בעברית. ניתן לראות אפוא, שהתכונות הצליליות של המילה בשפת המקור השפיעו על המתרגם יותר מאשר השאיפה להציב בתרגום העברי מקבילה טבעית למקור במשמעות ובסיטואציה.

דוגמה דומה: במחזה 'הכיסאות' ליונסקו פונה האישה לבעלה בחיבה ובהערצה: "mon petit Marechal", פנייה שתורגמה על-ידי מתי מגד כ"אלופי הפעוטי"...

בספרו של לואיס קארול *Alice's Adventures in Wonderland* פונה הכובען לאליס (עליזה) במילים "eh, stupid", פנייה שתורגמה על-ידי אהרן אמיר כ: "הה, שטיא". ניתן לראות בבירור שצליל המילה האנגלית הוא שהשפיע על המתרגם לבחור במילה הארמית 'שטיא', הדומה לה בצליל ומקבילה לה במשמעות המילולית הבסיסית. אך מובן ששתי המילים אינן מקבילות בסגנון ובסיטואציה.

ראינו דרכים אחדות לחידוש מילים עבריות בדרך של חיקוי צלילי למילים לועזיות. נסכם את דרכי החידוש:

1. יצירת **מילה עברית חדשה** משורש עברי, הדומה בצלילה למילה זרה. לדוגמה: קלטת, בובה, להסניף.
2. שימוש חדש ב**מילה עברית קיימת**, תוך שינוי משמעותה לפי משמעות מילה זרה הדומה לה בצליל. לדוגמה: מסכה, מכונה, יש! (כמילת קריאה בלשון הדיבור). לכאן שייכים גם השימושים שהבאנו מתרגומים ספרותיים לעברית, של מילים עבריות קיימות המאמצות את משמעויותיהן ותפקידיהן התקשורתיים של מילים זרות הדומות להן בצליל. יסודות תרגומיים כאלה אינם חודרים בהכרח לשימוש הכללי של השפה, ונשארים כמקרים אד-הוק ביצירה זו או אחרת.
3. יצירת **צירוף מילים חדש** בעל צליל דומה למילה זרה יחידה, תוך הענקת משמעות לו כמשמעות המילה הזרה. לדוגמה: חולירע, פרטיכול.